

EUSKERAZKO IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN 867'KO LARRUKI BAT (IV)

Ez diegu oraindik 867'ko Orrillaren 1'eko larruki artan agertzen diran giza-izenei begiraldi bat eman. Eta, nere uste apalez, garrantzi aundikoak ditugu larruki ortako giza-izen oiek.

Bi eratakoak dirala esango nuke nik: Gizaseme aundikien izenak, batzuk: erri landerreko nekazari xumeenak, besteak. Azkeneko auek ditugu ain zuzen, etimologigintzarako, benetan garrantzi aundikoak.

Ona ordea lendabizi jende aundikien izenak:

GUISANDUS.—Abata; larrukiaren eragillea. Ez du esaten zer lekaidetxe abata dan. 37 urte geroago, agertzen da 903'ko larruki batean Guisandus bat. San Mames'ko abata. Lengoa izatekotan, oso zarra izan bear zuan ordurako. Izen ontaz itzegiñak gera aldizkari ontan bertan. Zenbaki onen aurreko zenbakian ain zuzen.

ELMIRO.—Gotzaia. Ez digu nongoa esaten. Mende artan Baldegobi edo Gobiarran'go Balpuesta'n gotzaiak baziran, baiñan larruki au idatzia izan zan 867'garren urte artan, "Vallis Posita" edo Balpuesta'ko gotziak Sancho zuan izena. Felmiro izeneko bi gotzai ere agertzen zaizkigu Balpuesta'ko episkopolokio edo gotzaizerrendan, baiñan naiz izenez Felmiro'tik Elmiro'ra oso ezberdintasun txikia egon, gure larrukiko Elmiro ez daiteke bi Felmiro aietako bat izan. Aurrenekoa 811'tik 820'ra eta bigarrena 910'tik aurrera izan bait ziran gotzai.

MAURELLUS.—Abata. Nongo abata zan ez du esaten. "Morotxo" esan nai du Maurellus'ek euskeraz, eta 979'garren urtera arte Donemillian'go larrukietan amairuren bat aldiz agertzen dan izena dugu. 867'ko onen ondorean, aurrenekoa, 53 urte geroago, 920'eant, "Maurellus abba", Santxo Naparroa'ko erregearen ingurukoen artean zebillen abata baten izena. Ez daiteke lengoa izan.

AVOMAR.—Lekaidea. Nongoa ez dakigu. Ez da geiago izen au Donemillian'go idazkietan azalduko. Antz-aldatutako euskal-izen bat dala dirudi.

MONIO.—"Presbiter". Bereterra beraz: "presbiteroa". Larrukietan idazten zuten "NI" ori "Ñ" agoskatzen zutelako, bereter aren Monio izena guk ere Moño irakurri bear dugu. Itz euskalduna da. "Muño"ren aldakuntza. Donemillan'go idazkietan maiz agertzen zaigun izena. Au, larruki ontako au, aurrenekoa.

Izen oiek danek badute guretzat garrantzia. Ez bait dira bsigotak.—Eliz oso-koak edo Euskalerrri bertakoak baizik. Bisigoten "santoral" edo donetegian ez dira beintzat agertzen. Eta ori, balio aundiko puntua dugu. Bisigoten kultura Euskalerrria ez zala sartu esan nai bait du. 711'n ezabatu zan España'ko bisigoten jaurreria Afrika'tik etorritako arabitarren ankapetan. Mende'terdi geroago, 867'an, bisigoten jarraipen izan ziran mozarabeen Eliza eratzen ari zan aroan, Euskalerrriko kristautasunak, bisigoten kutsurik gabe jarraitzen zuan oraindik.

Orregaitik, ez diet beñere nik on-iritzi aundiegirik eman bisigotak dirala esan oi dan gure baselizetako leiotxo oiei: Araba'n Ermu'ko baselizako leiotxoari adibidez. Edo, Gipuzkoa'n, Astigarribi'ko beste ari.

Araba'ko "gobiak" ere, —ots—lekaide bakartien bizi-toki izateko, eskuz irikita-ko leize-zuloak—, arabitarren aurrean Euskalerrria igesegindako lekaide bisigotek egiñak izan zirala esan izan da beti. VIII eta X mendeen arteko epean egiñak. Lekuona'tar Imanol'ek bakarrik esaten zuan gure "gobiak" leenagokoak dirala; V, VI, eta VII mendeetakoak dirala. Arrazoi eman dio arkeologiak. "Gobi" oietan VII mendeko illobiak, eta illobi oietan giza-ezurak, aurkitu bait dira.

Badugula euskaldunok, ez dakit nondik sortua, gure Erria erri txiro mottel bat izen dala uste izateko joera gaizto makurra!

* * *

Larruki ontako izenik jakingarrienak ordea, besteak ditugu: nekazari arrunten izenak: Larre, alor, soro, eta masti-jabe arrunten izenak.

Izen oietatik batzuk, —Severo, Eximino—, Eliz osoko santu izenak dira; ez, bisigoten donetegikoak.

Beste batzuetan, argi agiri da izkutatuta daramaten euskal-sustraia:

BEILA.—Ezpairik gabe BELA dugu, autrigoiien artean, batez ere Araba'ko ta egoaldeko autrigoiien artean, arras oiturako giza-izena. Laister Bela izeneko aiten semeak VELEZ izango dira deituak erderazko idaztietan: Velez = BELAKUME. Euskeraz berriz, txit jatorki BELASKO.

GOINA.—Errez nabari da izen ortan "GOI" oiñarri-itx euskalduna. GOIENA zan bearbada jaun aren izena. Seguruaski, gaur bertan ain oiturazkoa dugun lez, bere etxearen izenetik jasotako izena.

ELDUARA.—"Eldu" (Elduaie, Eldua), eta "Ara" (Araba, Aragoi, Araoz, Aramendia...), oso-osoan izen euskalduna da. ELDUARA, noski, nekazari autrigoi arek, bere baserriaren izena zuan.

ORVANO.—Euskal-kutsu nabarmeneko izena. Etxe baten izena ezpairik gabe. "ANO", (Artano, Zurbano, Arano), atzizki toki-adierazlea dugu. "ORBA" berriz, (Orbaizeta, Orbaran, Orbano), zenbaki onen aurrekoan aztertu genduan itza da.

* * *

Ulerkaitzagoak ditugu ondorengo izen auek. Baiñan izen oien zergaitia aditze-ko, badut nik teoritxo bat. Nerea bakarrik dalako ez da bearbada fidagarriegia izango. Baiñan teori bat bada beintzat: gure larruki zaarretako izenak ulertu aal izateko bidetxo bat.

Ona, lendabizi, itxura biurriko itz oien zerrenda:

SABORITO AVENTI MOGESTO BELLITI FLAINO

Izen oiek euskaldunak diran galdetuko didazu arriturik noski. Ta ezetz eran-tzungo dizut nik. Izen oiek, dauden bezala, ez dirala euskaldunak. Baiña, dauden bezala egotera nola iritxi zitezkean aztertzea da euskal-ikerlari oren lendabiziko eingizuna.

Izen oiek zeramazkiten gizakumeak, euskaldunak ziran danak oso-osoan. Beren izenak, ortaz, edo done-izen kristauak edo euskal-izenak izan bear zuten naitanaiez. Izen oiek ordea ez dira done-izenak. Euskaldunak ziran, beraz, izen

oiek erriaren ezpainenetan, eta latiñera biurtuak izatean galdu zuten beren euskal-itxura.

Lumalarien erruz? Ez, naitanaiez; eta, ziurki, ez beti. Ikus:

1.ª—Egia da larruki auek bein edo bein baiño geiagotan berridatziak izan zira-la. XII mendekoa dugu, guri iritxi zaigun idazkia.

IX mendean larruki au aurreneko aldiz idatzi zuan lekaide ura, euskalduna zan, izkuntze eta biotzez. Arek ondo idatzi zituan seguruaski bere jendearen euskal-izenak.

Ondorengo berridazleek ordea, bearbada, ez ziran ain euskaldunak, ez elez ez biotzez, eta ez zizkiguten garbi aldatu, agian ulertu ere egiten ez zituzten izen aiek.

Ez da ordea ori, gure bots giza-izen trakets auen arazoa.

2'gn.—IX mendeko lekaide euskaldun aientzat ere ez zan euskal-izenak latiñera biurtzea guk uste bezain eginkizun erreza: Batez ere, euskerak ain maite dituan "tt", "dd", "tz", "ts", eta "ñ" beraren doiñuak latiñera jasotzerakoan! Baiñan ori ere ez da gure bost izen auen arazo bakarra.

3'gn.—Euskaldunok betikoa dugu, itzak laburtu, eta, fonetikaren bidez, orrela laburtutako itz oiei beren jatorrizko itxura aldatzeko zaletasun bizkorra.

Bada Betelu'n Lategi deritzan etxe bat. Etxe orren egiazko izena, Latiegi da. Ta, etxe bateko jendeari etxe orren izenez deitzea oiturazko gauza bait dugu, Lategi'ko etxekojanari "LATTEI" esaten zioten bere erritarrek.

Orrela laburtutako izen ori latiñera aldatzerakoan, IX mendeko lumalari batek, "Lathey" idatziko luke noski. LATHEIUS nominatibu-eran. Gero, XII mendean gero, erromantzea jaiotzen ari zan aroan, "Latheius" orren "La" ori, erromantzeko artikuloa zala irudituko zitzaion bir-idazle edo kopiatzailleari, eta, latiñak nominatibu-eran artikulu-bearrik ez bait du, THEIUS idatziko zuan jatorrizko gure euskal-izen ura.

Zumarraga'ko mutil bati, XUMA esaten genion guk gaztetan. Bá, erdiaroko lumalari batek, "X"ren doiñua adierazteko "SI" erabilliz, SIUMA idatziko zuan izen ori. Edo SIUMUS, bearbada, arkunde edo maskulin-eran, izen ori gizaseme batena zalako.

"Iruñako" zeritzan edaritegi bateko jabeari, "ÑAKO" esaten zion jendeak. Izen ori, idazle aietako lumaren-punttan, "Nnacus", "Niacus", "Nniacus" biurtuko zan. Eta, idazle ark latiña obeki ezagutzen baldin ba'zuan berriz, GNACUS. Eta ablatibu-eran GNACO.

Gure "Pallo" ta "Pello" adiskidetasunezko izenek ere aldakuntza portitzak jasan bearko zituzten:

PALHUS edo PALIUS; PALIO ablatibu-eran, Pallo'k. Eta, Pello'k, berdin: PELHUS, PELHO, edo PELIUS, PELIO. Euskaldunek "f" izkia "p" biurtzen dugun bezala, erdeldunek maiz biurtzen bait dute "p" "f" izkia, baleike lumalari aiek gure "Pello" FELIUS eta FELIO idaztea ere.

Ezagutu nuan nik Araitz'eko Arribe'n arotz bat. Naparra. Lakuntza'koa zalako, "Lakuntxe" izan zuan beti, ezagutzen zuten guztientzat, izen bakarra. Esan dugu, nominatibu-eran latiñak artikuluen bearrik ez duala. Lumalari aiek, beraz, "La" ori, kendu egingo zioten "Lakuntxe"ri eta gure "TX" emateko "Cl" artuz, nominatibu-eran QUNCIEUS idatziko ziguten. Eta ablatibu-eran QUNCIO.

Oartu zera noski nola joan diran izen oiek danak beren euskal-itxura guztia galtzen. Nork sinistu lezake Quntieus eta Quncio, Gnaco, eta Gnacus, eta aipatu-berri ditugun beste izen oiek danak, jatorriz euskal-izenak izan ziranik?

Euskeratik-latiñara-bidea, —oraintxe guk ibillia dugun bide ori— oso bide erreza gertatu zaigu. Alderantzizko bidea da zaila: Larruki zarretako latifetik euskerarako bidea. Orregaitik, guk larruki ontatik jaso ditugun, oituraz-kanpoko bost izen oiek beren jatorrizko euskaldun eran zer izan zitezkean jakiterik ez dago.

Ala ere, jostaketa lez, zillegi bezait izen oiek oiñarriztat artuz, etimologiaren

arloan "science fiction" edo "jakintz-ípui" bat antolatzeko, saiotxo bat egin nai izatea.

BELLITI.—Jenitibu-eran dago eskierki. Jenitibu bikoitza darama gaiñera. "BELL-I TI", Itz orlan, sustraia, **Bella** dugu, esanik utzi dugun lez autrigoiei txit atsegin zitzaizen giza-izena. Ortaz "Belli" "Belaren" dugu. BELARENA ote zan gizon aren izena? BELASKO, agian? Baiña bigarren jenitibu bat ere gure **Belliti** orrek bai bait dakar, BELARENA'RENA edo BELASKORENA izango litzake itzaren egiazko euskal-itzulpena. Lumalari ark, "Belarena'ren edo Belasko'ren mastian" lateraz emateko, "in vinea de Belliti" idatzi zigun.

Bai ote? Baiñan izen orren morfologia edo tajukera, "Belli-ti" ez ote da? Guk, Prantxisko, adiskidetasunezko izenez "Patxi" esaten dugun bezala, autrigoie aiek, adiskidetasun-era berean Bela izen-zutenei, ez ote zieten "Belli" deitzen? Orrela ba'ltiz, larrukiko "Belliti" au BELARENA izango genuke.

AVENTI.—Emen ere genitibu batekin topo egiten dugu "Aven-ti". Itzaren enborra beraz "ave" edo "aven" dugu. Eta izen guziak ABE'RENA esan nai digu. "Aben" edo "abe" orrek (Abendaño, Abendiz, Abezia, Abelar) euskal-usai portitza duanik ez dit noski iñork ukatuko!

"Science Fiction"!; baiña, larruki ontako autrigoie ari, bere etxearen izena Abendaño edo orrelako zerbait zalako, erriko jendeak izen laburrez ABE deitzea ere baleiken gauza dugu. Guk, lpiurrea baserriko mutillari "lpi" esaten genion, eta Txartinea'ko jaunari, "Txarti". Eta orrelako laburpenak zuk eta nik, eundaka eza gutzen ditugu.

Jarrai dezagun "science-fiction-gintzan":

SABORITO.—Azkeneko "ito" ori diminutibo edo txipigarri bat dugu lateraz. Eta baita euskeraz ere "to" atzizkia. Baiña Egoaldeko euskeraz, Saborito ori, SABORITXO izanen zan. "Sabor" nondik arraio sortu zuten autrigoie zaar aiek, ez dakit.

Alare zerbait geiago esan-bearra badut izen oni-buruz:

Oroi, euskaldunok, lagunartean izki gogorak goxatzeko, adibidez "Z" eta "TX" gogorren doiñua maitetsuki "X" biurtzeko zaletasun aundia dugula.

Ortaz, autrigoie aren izena edo izengoitia Zabor edo Txabol izanik jendeak ttipigarri-eran Xabortxo edo Xaboltxo esaten ote zion? Orrela izatekotan ez litzake arritzekoa lumalariak autrigoie aren izena Saborito idatzi izatea, oso baldar ibiltzen bait ziran latiñez gure "X"ren doiña emateko, eta adibidez Ximeno maiz Simeno idazten bait zuten. XABORTXO ala XABOLTXO ote zuan bá IX mendeko Saborito gure aberkide ark izena?

MOGESTO eta **FLAINO.**—Aurreneko **Mogesto** orri nondik ortzik sartu, ezin igarri dut. Alare, "TO", txipigarri bat duala derizkiot eta "to"ren aurreko "S", ugaritasun-adierazle bat. Ortaz itzaren enborra MOGE genuke. **Moge** ez da euskeran itz arrotza. Oroie Mogel, jatorriz beroien lurraldeko izena; eta jakiña da, beroiak, gaurko errioxarrak, euskaldunak zirala. Eta, egia bait da "o" eta "u" euskeraz errez alkar-trukatzen dirala "MUG"z asten diran izenak, (Muger, Mugerá, Mugertza, Mugiro, Muguruza...), ugari ditugula gogora ekartzen ba'dugu, Mogesto ori, mozorrotutako euskal-izen bat dala bildur aundirik gabe esan genezakela deritzait.

Ez dira errez ikustekoak **FLAINO** itzaren erraiak ere. Ablatibu-eran dator. Nominatibu-eran, **FLAINUS** izango litzake. Era orlan, itz ori, nongotasun edo norentasun adierazle dan adjetibu edo itz laguntzaille bat izan daiteke. Ortaz, "Flainus" "Flaino'ko edo "Flaino'ren" izango litzake. Ontaraiño ez zaigu zaila izan bidea. Orain FLAI zer izan daitekean asmatzen dago kokka. Araba'n FAIDO izeneko erri bat badugu. "Fai-do. "DO", "NO", toki eta ugaritasun-adierazle diran atzizkiak ditugu. "Fai-do" beraz, "Fai" ugariko tokia da. Bapo! Baiñan..., FAI zer ote da? Eta, zer FLAI? Bureba'ko autrigoie euskaldun aiek, zergaitik esaten ote zioten beren erriar ari FLAI? Ea zuk, irakurle, eper ori lumatzen diguzun. Egizu kontu, "f" ta "p" errez nasten ditugulako, "Flai" ori "Plai" izan daitekeala; eta bai-

ta "BIai" ere. Bardulitarrek, karistiarrek, eta autrigoitarrek, "P" eta "B", bataz beste errez aldatzen bait ditugu, (bake-pake, barkatu-parkatu, portitza-bortitza)...

"Science fiction" guzia, bai noski. Baiñan itxura okerreko izen oiek zeramazkiten autrigoiei euskaldunak izanik, euskaldunak ziran beren egiazko izenak ere. Orregaitik, larrukiak damaizkigun bost izen trakets oien zentzura sartzeko zuk bide ziurrago bat eskeintzen ba'didazu, nik zure bide berri ori oso pozik onartuko dizut.

Danadala, onako auxe adierazi nai nizun nik, egin dizudan saiaketa orren bidez: Euskalerrian eta euskaldunen artean aurki dezakegun izen ulerkaizen zentzua ulertzeko, iberoar, keltar, edo aien aurreko indeuoparregana jo bearrik ez dugula. Naikoa dugula, euskaldunok izenak ipintzeko oiturazkoak ditugun erak gogoratzea. Eta, ortaz gaiñera, euskaldunak asmatutako, laburtutako eta maiteki itxuraz aldatutako euskal-izen oiek latiñez idazteko lumalari zaar aiek aurkitzen zituzten eragozpenak kontuan eukitzea.

Gure artean sortu-berri zaizkigun latinzaleek ere ongi kontuan euki bear luke ten gauza da, erdiaroko lumalari aiek, al zituzten izen guztiak latiñera itzultzeko izan zuten zaletasun gogorra.

Ala, adibidez, AZKOITI'KO "de Supra Penna" biurtuko zizuten, eta AZPEITI'KO "de Sopenna", aneika aldiz ERREKALDE'KO "de illo ribo", ITURRIETA, "ad Fontes", ARANZABAL, "Valleampla", OLAETA, "Ferrara", eta beste orrelako millaka itz latiñera biurtu zituzten bezala.

Larrukiak bost santu-izen damaizkigu, jenitibu-eran bostak: "Johanis"; (Jon'en izena lateraz barren-atxez idazte ori erdiaroko lumalarien oitura da). "Justi et Pastor"; "Caprasi"; "Mametis", eta lerrotxo batzuk aurrerago "Mames"; "Mametis" aren nominatibu-era.

Done oietatik, bi, Justus eta Pastor, bisigoten donetegikoak dira; Alkala uriko semeak izan ziran biak, eta biak beti batean aipatzen diranak. Poliki-poliki, naiz arras berandu, bisigoten liturgia sartzan asi zitzaigularen adigarri ditugu larruki ontako Justus eta Pastor oiek. Ez da arritzeko gauza, euskotarrak eta bisigotak alkarren ondoan ain luzaro bizitu ziran ezker, eta batzuk eta besteak katolikoak izanik. Bisigoten liturgiko aztarna ori gure a rtera ain berandu, —bisigotak jausi ta eun urte ta geiagoz gero—, sartzan asi izatea gertatzen zaigu arrigarria. (1)

Larruki ontan, "San Mames"ek toki-izena dirudi. Bañan larruki oni 1043'an erantsi zitzaion idazketa batean, "de alia pars vinea de fratres de S. Mames", ots, "San Mames'ko anaien mastiaren beste aldetik" esaten da. Badirudi beraz San Mames lekaidetxe baten izena zala eta "frantres" edo "anai" aiek lekaidetxe artako lekaideak zirala.

Eraskin ontan bi dira doai-emailleak: Jimena andrea ("ego Semena", "i", askotan, "e" idazten bait zuten); eta Izani zeritzan abata bat: ("ego Izani abba"). Izen onek ere, ez al du euskal-usai aundia?

* * *

Emaitzak berriz, Gísando abatak eraikitako lekaidetxe ari egiten zaizkion emaitzak, bai 867'ko larrukian, bai 1043'ko eraskiñean, alorrek eta barrutiak dira; mastiak bereiziki, Gisando berak emandako eliz-liburuetaz gaiñera.

(1) Bisigotak jausi ondorean, aien liturgia mozarabeen bidez sartu zitzaigula, ez da esan-bearrik izango.

Gaur, Bureba'n mastirik ez da. Baiñan ugari ziran orduan Araba'ren zati zan Bureba artan, eta baita Araba'n bertan ere. Txakolingintzarako erabiltzen ziran mastiak. Bere ardo gozo ta guzti Errioxa ez zegoan urruti. Bideak ordea ez ziran gaurkoak bezalakoak eta ezta bidegailluak ere. Zaila ta neketsua, ta arras geldia, izan oi zan gauzen karraioa, eta, orregaitik, tokian-tokin sortuarazten ziran, bearrezkoak zitezkean gauza guztiak. Naiz, txakoliña bezala, tokian-tokiko gauzak kanpotiko aiek baiño minkatzagoak izan.

Errege-aipurik larruki onek ez damaigu. 867'an, Naparroa'n, II Gartzia zan errege. Eta Asturietan III Albontsa. Ain zuzen, urte artan, Araba'n bizi zan au, Asturietan aurka jeiki zitzaizkion etsaiengandik igesi. Alare, ez duzu larruki ontan erregearen aipurik aurkituko. Ezta Naparroa'ko II Gartzia'renik ere. Iruña-inguruaz kanpo, erregeek eusko-laterri iareetan oraindik oso itzal murrirtza zutelaren adigarrri.

Latiegi'tar Bixente

